

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

คำว่า “บารมี” ตรงกับคำว่า “ปารมี” ในภาษาบาลี ตามรูปวิเคราะห์แปลว่า คุณสมบัติเป็นเครื่องถึงฝั่ง, คุณสมบัติเป็นผู้แสวงหาความดี, พึงยินดีด้วยความเอื้อเฟื้อก่อน, คุณสมบัติเป็นเหตุบรรลु, คุณชาติอันจักให้ถึงซึ่งฝั่ง, คุณชาติมีประโยชน์อย่างยิ่ง, ความรักษาคุณให้เจริญ, ความให้คุณเต็มที่, ความเต็มเปี่ยม, ความบริบูรณ์, บารมี คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา

บารมี หมายถึงคุณความดีที่ได้บำเพ็ญมาอย่างยิ่งยวด ในอดีตของพระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งทรงบำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ติดต่อกันมายาวนานนับกับกาลป์ไม่ถ้วน คำว่า “ความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด” ย่อมเล็งผลไปที่ “พระโพธิญาณ” หรือ “พระสัมพัญญุตญาณ” เพราะฉะนั้น ความดีหรือบารมีดังกล่าวถึงต้อง (๑) บำเพ็ญแต่ละบารมีให้ครบถ้วนตั้งแต่ระดับบารมี, อุปบารมี และปรมัตถบารมี (๒) ในแต่ละชาติแม้บำเพ็ญบารมีใดบารมีหนึ่งอย่างยิ่งยวด แต่ใช้จะละเลยบารมีอื่น ๆ ต้องบำเพ็ญไปตามจังหวะแห่งชีวิตในชาตินั้น ๆ ด้วย

บารมี ๑๐ หรือทศบารมี ประกอบด้วย ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อริยฐาน เมตตาและปัญญา บารมี ๑๐ ประการแต่ละบารมี มุ่งไปในการเป็นเครื่องช่วยให้ผู้ปฏิบัติ สามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพื่อประโยชน์ของสังคม บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น มีรส คือการกระทำความช่วยเหลือ (อุปกะระ) ผู้อื่น หรือรส คือความไม่หวั่นไหว สภาพที่ปรากฏคือการมุ่งความช่วยเหลือผู้อื่น หรือสภาพที่ปรากฏ คือความเป็น พระพุทธเจ้า และมีพื้นฐานคือมหารักุณา หรือมีพื้นฐานคือความกรุณาและอุบายโกศลการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ มีรายละเอียดสรุปได้ ดังนี้

๑) **ทานบารมี** คือเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่ มีลักษณะคือการบริจาค มีรสคือการขจัดโลภะในไทยธรรม มีความปรากฏคือความไม่ยึดติด มีพื้นฐานคือวัตถุที่ควรบริจาค

๒) **ศีลบารมี** คือความประพฤติ ทางกาย วาจา ที่มีความกรุณาและอุบายโกศล กำกับอยู่ด้วยการงด เว้นสิ่งที่ไม่ควรกระทำและมี ความตั้งใจกระทำสิ่งที่ควรกระทำเป็นต้น มีลักษณะคือ การสมทาน มีรสคือการทำลายความทุกข์ มีรสคือความไม่มีโทษ มีสภาพที่ปรากฏ คือความเป็นของสะอาด มีพื้นฐานคือhiriโอตตปปะ

(๓) **เนกขัมมบารมี** คือการมีจิตคิดออกจากกามและภพ อันมีการเห็นโทษของกามและภพทั้งหลายก่อน โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการออกจากกามและภพ มีรสคือการอบรมประกอบด้วยอนิจจตา ทุกขตา และอนัตตา

๔) **ปัญญาบารมี** คือความรู้สึกลักษณะทั่วไปและลักษณะพิเศษ (รายละเอียด) ของธรรมทั้งหลายโดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริงหรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด มีรสคือความโอภาสในวิสัยเพียงดังประทีป สภาพที่ปรากฏคือความไม่หลง มีพื้นฐานคือสมาธิหรืออริยสัจ ๔

๕) **วิริยบารมี** คือการขวนขวายที่จะกระทำประโยชน์ต่อผู้อื่นด้วยกายและใจ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความพยายาม มีรสคือความอุปถัมภ์ มีสภาพที่ปรากฏคือการไม่ย่อหย่อน พื้นฐานคือเรื่องที่ทำให้มีวิริยะหรือความสังเวช

๖) **ขันติบารมี** คือการเกิดของจิต (ความตั้งใจ) ที่จะอดทนต่อความผิดอันสัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว มีความไม่โกรธเป็นใหญ่ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความข่ม มีรสคือความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ สภาพที่ปรากฏคือความอดกลั้นหรือความไม่โกรธ มีพื้นฐานคือความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๗) **สัจจบารมี** คือการไม่กล่าวคลาดเคลื่อนจากความจริง มีการเว้นกล่าวบางอย่างเป็นต้น โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีรสคือการกระทำภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง สภาพที่ปรากฏคือความดี ความถูกต้อง มีพื้นฐานคือความเป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

๘) **อธิษฐานบารมี** คือการตั้งมั่นสมათานอย่างไม่หวั่นไหว คือความตั้งมั่นที่เป็นไปในอาการต่าง ๆ อันมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีรสคือการข่มขจัดปฏิบัติของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น สภาพที่ปรากฏ คือความไม่หวั่นไหวในที่นั้นมีพื้นฐานคือโพธิสมภาร

๙) **เมตตาบารมี** คือมีจิตใจไม่ประทุษร้าย มีความปรารถนาที่จะนำประโยชน์สุขมาให้แก่โลกอันมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีรสคือการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีรสคือการนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน สภาพที่ปรากฏคือความน่ารัก มีพื้นฐานคือการเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลาย

๑๐) **อุเบกขาบารมี** คือการดำเนินไปสม่ำเสมอในความปรุ้งแต่งของสัตว์ ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ อันขจัดอนุญะ (คล้อยตาม) และปฏิฆะ (ความกระทบ, ตัดขาด) โดยมีความกรุณาและอุบายโกศลกำกับ มีลักษณะคือการวางเฉยเป็นกลาง มีรสคือการเห็นความเสมอ มีสิ่งปรากฏคือการสงบระงับจากความตึงเครียด พื้นฐานคือการประจักษ์ชัดว่ากรรมเป็นของตน

ดังนั้น บารมีแต่ละอย่างจะมีความต่อเนื่องกัน คืออาศัยกันขึ้นไปเป็นลำดับ ความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) จะต้องประสานกันในการบำเพ็ญบารมี กล่าวคือกรุณาทำให้พระโพธิสัตว์มุ่งปฏิบัติบารมี เพื่อประโยชน์ของผู้อื่นทำให้มีความสำเร็จในพุทธการกรรม ส่วนปัญญาทำให้เข้าใจว่าบารมีต่าง ๆ เป็นภาวะที่นำไปสู่โพธิ คือความรู้แจ้งทำให้เกิดความสำเร็จแห่งพุทธภาวะ พระโพธิสัตว์ย่อมข้ามฝั่งแห่งสังสาระด้วยปัญญาและยังผู้อื่นให้ข้ามด้วยความกรุณา ย่อมเข้าใจความทุกข์ของผู้อื่นด้วยปัญญา แต่ย่อมดับทุกข์ของผู้อื่นได้ด้วยความรู้แจ้งด้วยปัญญาพระโพธิสัตว์เป็นผู้มุ่งหน้าสู่นิพพาน ด้วยความรู้แจ้งพระองค์เป็นผู้ที่บรรลุนิพพานสูงสุด แล้วจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุตตามไปด้วย แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุนิพพานสูงสุด ผู้ได้บำเพ็ญบารมีเต็มบริบูรณ์แล้วคือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงประกาศพระศาสนา และบารมีทั้งหลายเป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์กำลังยังให้เต็มอยู่ในเวลาเริ่มต้น ความแตกต่างระหว่างบารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี นั้น แตกต่างกันที่ความสามารถในการปฏิบัติ และความยากง่ายในบารมีนั้น

การแบ่งระดับขั้นของการบำเพ็ญบารมี ว่าเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงการเลื่อนระดับขั้นของการทำความดี จากระดับปกติสามัญ จนถึงระดับสูงสุด ในบารมีทั้ง ๑๐ ประการนั้น แต่ละระดับขั้นของการบำเพ็ญออกเป็น ๓ ระดับ คือ “ขั้นบารมี” (บารมีสามัญหรือปกติธรรม) “ขั้นอุปบารมี” (บารมีระดับกลาง) และ “ขั้นปรมัตถบารมี” (บารมีระดับสูง)

การบำเพ็ญทศบารมีของพระโพธิสัตว์ในทศชาติชาดก มีดังนี้

๑. เติมิยชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ากาสิกราช ในเวลาที่ยังทรงพระเยาว์ทรงเห็นพระราชบิดาพิพากษาลงโทษพวกโจรแล้ว พระองค์ทรงระลึกถึงอดีตชาติได้ว่า พระองค์เคยเป็นพระราชอาและพิพากษาลงโทษคนเช่นนี้มาแล้ว และต้องไปเสวยผลกรรมในนรกเป็นเวลานาน ในชาตินี้จึงไม่ปรารถนาจะครองราชสมบัติและได้ทรงแกล้งทำเป็นคนบ้า แม้จะถูกทดลองด้วยวิธีการต่าง ๆ มาตลอดเวลา แต่ก็ไม่ทรงเจรจา พระราชบิดาจึงรับสั่งให้นำพระองค์ไปฝังในป่าช้า ทำให้พระองค์ได้โอกาสสอนนายสารถีแล้วเสด็จออกบรรพชา ต่อมาพระราชบิดาและชาวเมืองก็ได้ออกบรรพชาตามเป็นจำนวนมาก

๒. มหาชนกชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามหาชนก ขณะพระมารดาทรงพระครรภ์ได้หนีเข้าศีกไปอาศัยอยู่กับอาจารย์ทศปาโมกข์ที่เมืองกาลจัมปาเก เมื่อเจริญวัยได้ศึกษาจบไตรเพทและศิลปศาสตร์ แล้วขออนุญาตพระมารดาเดินทางไปค้าขายที่สุวรรณภูมิ แต่เรือแตกจมลงในมหาสมุทร ในขณะที่กำลังว่ายน้ำช่วยเหลือตนเองอยู่ในมหาสมุทรเป็นวันที่ ๗ นั้น นางมณีเมขลาซึ่งเป็นเทพธิดาผู้รักษามหาสมุทรได้ช่วยเหลือนำ ritv'8N ไปส่งขึ้นฝั่งที่กรุงมิถิลา ต่อมาอำมาตย์และบุโรหิตเป็นต้นได้อภิเษกพระมหาชนกขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติ ณ กรุงมิถิลา สืบต่อจากพระเจ้าโปลชนกผู้เป็นพระเจ้าอาซึ่งไม่มี

พระราชโอรสมีแต่พระธิดา เพราะพระองค์มีรับสั่งไว้ก่อนสวรรคตว่า ถ้าผู้ใดรู้ปริศนาธรรม ๑๖ ข้อ และทำให้พระราชธิดาสวีสของพระองค์พอพระทัยได้ ก็ให้พร้อมใจกันอภิเษกผู้นั้นขึ้นเป็น กษัตริย์ครองราชสมบัติสืบไป พระเจ้ามหาชนกทรงครองราชสมบัติด้วยทศพิศราชธรรม ทรง สร้างความเจริญมั่นคงและประชาชนก็อยู่เย็นเป็นสุข จากนั้นจึงเสด็จออกบรรพชา แม้พระมเหสี จะทูลอ้อนวอนอย่างไรก็ไม่ยอมเสด็จกลับ ทรงบำเพ็ญฌานให้เกิดขึ้นและเมื่อเสด็จดับขันธ์ แล้ว ก็ได้ไปสู่พรหมโลก

๓. สุวัณณสามชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบส เลี้ยงดู บิดามารดาผู้เป็นดาบสตาบอดอยู่ในป่า ต่อมาวันหนึ่งสุวรรณสามดาบสไปตักน้ำและถูกพระเจ้าปิลยักษ์ยิงด้วยลูกศร ท่านได้ทูลถามพระเจ้าปิลยักษ์ว่า ยิงท่านทำไม พระองค์ตรัสตอบว่า เข้าใจผิดด้วยคิดว่าเป็นคนไล่เนื้อให้หนีไป ก่อนจะสลบล้มลงไป สุวรรณสามได้ทูลขอรับรองว่า ขอ พระองค์โปรดช่วยเลี้ยงดูบิดามารดาแทนด้วย พระเจ้าปิลยักษ์เข้าพระทัยว่าสุวรรณสามตายแล้ว จึงเสด็จไปนำบิดามารดาของสุวรรณสามมาดูศพ เมื่อท่านทั้ง ๒ มาดูแล้วจำได้ว่า เป็นบุตรของ ตนจริง ๆ จึง พากันร้องไห้คร่ำครวญอย่างน่าเวทนา จากนั้นจึงได้ทำสักกิริยาขอให้พิชรายออก จากร่างกายของสุวรรณสาม นอกจากนี้เทพธิดาอีกองค์หนึ่งก็มาช่วยทำสักกิริยาด้วย เมื่อ สุวรรณสามฟื้นจากสลบแล้วจำความต่าง ๆ ได้ จึงแสดงธรรมแก่พระเจ้าปิลยักษ์และให้ตั้งอยู่ใน ศีล ๕ พระโพธิสัตว์ปรนนิบัติบิดามารดาจนท่านทั้ง ๒ สิ้นชีวิตเมื่อดับขันธ์จึงได้เกิดในพรหมโลก

๔. เหมิราชชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเหมิราช ทรงบำเพ็ญ ฌาน สมาทานอุโบสถศีลมิได้ขาด ทรงชี้แจงทางสวรรค์แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก ประชาชน เหล่านั้นทำบุญแล้วตายไปเกิดในสวรรค์ เมื่อระลึกถึงอุปการคุณของพระราชาจึงให้มาตลี เทพบุตรนำเวชยันต์ราชรถไปรับพระเจ้าเหมิราชให้ขึ้นไปเยี่ยมชมสวรรค์ มาตลีเทพบุตรได้นำ พระเจ้าเหมิราชไปชมมณฑลต่าง ๆ แล้วแสดงบุญกรรมของสัตว์นรกเหล่านั้นให้สดับ จากนั้นได้นำไปชมสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และแสดงบุญกรรมของเหล่าเทวดาในสวรรค์แต่ละชั้นให้สดับ ต่อจาก นั้นจึงนำไปเยี่ยมท้าวสักกเทวราช พระเจ้าเหมิราชทรงแสดงธรรมแก่ท้าวสักกเทวราชและเทพ บริวารเป็นจำนวนมาก เมื่อมาตลีเทพบุตรนำพระเจ้าเหมิราชกลับมาส่งที่มนุษย์โลกแล้ว พระองค์ทรงสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในบุญกุศลมีการให้ทานเป็นต้น เมื่อพระเกษากงแล้วก็ได้เสด็จออกบรรพชา บำเพ็ญฌานสมาบัติให้เกิดขึ้น และเมื่อสวรรคตแล้วจึงได้ไปสู่พรหมโลก

๕. มโหสถชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต เป็นผู้ที่มีปัญญา มากและเฉลียวฉลาดมาตั้งแต่เยาว์วัย ได้ใช้ปัญญาแก้ไขปัญหามากมาย ให้สำเร็จลุล่วงจนเกียรติ คุณแพร่ขจรไป พระเจ้าวิเทหะทรงทราบข่าว จึงโปรดให้นำตัวไปเข้ารับราชการเป็นบัณฑิต ประจำราชสำนัก ในเบื้องต้นของการรับราชการประจำราชสำนัก มโหสถบัณฑิตไม่ได้รับความ เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร เพราะเหล่าบัณฑิตผู้อาวุโสมักจะหาเรื่องใส่ความอยู่เสมอ ๆ แต่มโหสถ บัณฑิตใช้ปัญญาแก้ไขปัญหามากมาย ให้รอดพ้นจากข้อกล่าวหาได้ทุกเรื่อง และต่อมาท่านได้

คู่ครองที่มีปัญญาเฉลียวฉลาดคอยช่วยแก้ไขปัญหาให้อีกด้วย ภายหลังจากที่มโหสถบัณฑิตได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสนาบดีแล้ว ได้รับอาสาพระเจ้าวิเทหะยกกองทัพไปปราบพระเจ้าจุพนี พระเจ้าจุพนีทรงยินยอมสงบศึกและขอร้องให้มโหสถบัณฑิตไปรับราชการอยู่กับพระองค์ เมื่อพระเจ้าวิเทหะสวรรคต มโหสถบัณฑิตจึงตัดสินใจเดินทางไปรับราชการอยู่ประจำในราชสำนักของพระเจ้าจุพนีแห่งเมืองปัญจาละ แต่ก็ต้องประสบกับปัญหาในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการ ถูกเหล่าอำมาตย์อาวุโสคอยใส่ความอยู่เสมอ มโหสถบัณฑิตได้ใช้ปัญญาแก้ไขปัญหาดังกล่าว และได้นางปริพาชิกาคนหนึ่งคอยช่วยเหลือจนทำให้ปัญหาเหล่านั้นคลี่คลายไป ต่อมานางปริพาชิกานั้นได้ทูลขอให้พระเจ้าจุพนีประกาศเกียรติคุณของมโหสถบัณฑิตให้ปรากฏในท่ามกลางมหาชน โดยทำให้มหาชนเห็นความสำคัญของมโหสถบัณฑิตว่า พระเจ้าจุพนีทรงยอมสละชีวิตของพระมารดา พระเทวี พระราชโอรส พระสหาย บุโรหิต และชีวิตของพระองค์ได้ แต่จะไม่ยอมสละมโหสถบัณฑิตให้แก่ผีเสื้อน้ำ ทำให้เกียรติคุณของมโหสถบัณฑิตแพร่ขจรไกลไปทั่วทุกทิศ มโหสถบัณฑิตรับราชการอยู่ประจำในราชสำนักของพระเจ้าจุพนีท่ามกลางปัญหาและอุปสรรคนานัปการ ท่านก็ใช้ปัญญาอันเฉลียวฉลาดแก้ไขปัญหายุ่งยากให้สำเร็จลุล่วงด้วยดีมาโดยลำดับ เมื่อสิ้นอายุแล้วจึงไปเกิดในเทวโลก

๖. ภูริทัตตชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อภูริทัต ได้ตั้งความปรารถนาอยากไปเกิดในเทวโลก จึงไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่จอมปลวกแห่งหนึ่งในถ้ำมนุษย์ แต่ถูกพราหมณ์หมองูผู้รุ่มน้ออาลัมพายนะจับตัวไปเที่ยวแสดงละครหาเงินตามสถานที่ต่าง ๆ ต่อมาพญานาคผู้น้องชาย ๓ คนได้มาช่วยเหลือพญานาคภูริทัตให้รอดพ้นจากพราหมณ์หมองูไปได้ นาคพี่ชายมีความแค้นเคืองจึงคิดจะทำลายชีวิตพราหมณ์หมองูนั้น แต่ถูกพญานาคผู้น้องชายซึ่งกลัวตกนรกห้ามปรามไว้ เพราะพราหมณ์หมองูผู้นี้เป็นผู้รู้พระเวทและเป็นผู้สาธยายมนต์ ใคร ๆ ไม่ควรทำลาย พญานาคภูริทัตได้ชี้แจงให้นาคผู้น้องชายทราบว่า ความเข้าใจเช่นนั้นเป็นความเข้าใจผิด การปฏิบัติตามลัทธิของพราหมณ์เช่นนี้เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง พญานาคภูริทัตได้มุ่งมั่นรักษาอุโบสถศีลจนตลอดชีวิตแล้วจึงไปเกิดในเทวโลกตามความปรารถนาพร้อมด้วยบริษัทอีกเป็นจำนวนมาก

๗. จันทกุมารชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมารราชโอรส ของพระเจ้าเอกราชแห่งเมืองปุพผวัตี ถูกพราหมณ์ปุโรหิตชื่อชนทหาละ ผู้มีจิตริษยา ออกอุบายทูลยุยงให้พระเจ้าเอกราชปลงพระชนม์เพื่อทำการบูชายัญด้วยสิ่งที่สละได้ยากแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์พระเจ้าเอกราชทรงหลงเชื่อจึงรับสั่งให้จับพระจันทกุมารพร้อมด้วยคนอื่นอีกเป็นจำนวนมากแล้วให้นำไปมัดไว้ที่ปากหลุมบูชายัญ แม้พระมเหสีจะทูลวิงวอนขอชีวิตพระจันทกุมารแต่พระเจ้าเอกราชก็ไม่ทรงยินยอม ท้าวสักกเทวราชจึงเสด็จลงมาช่วยชีวิตพระจันทกุมาร และทรงดำหนิการกระทำของพระเจ้าเอกราชว่าไม่ใช่การกระทำที่ถูกต้อง เมื่อพระจันทกุมารทรงรอดพ้นจากความตายแล้ว ประชาชนพากันรุมประชาทัณฑ์ชนทหาละปุโรหิตด้วยก้อนดินจนถึงแก่ความ

ตาย และปลดพระเจ้าเอกราชออกจากตำแหน่งพระราชแล้วขับไล่ให้ไปเป็นคนจันทาลอยู่นอกเมือง พร้อมทั้งอภิเษกพระจันทกุมารขึ้นเป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติต่อไป พระจันทกุมารทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงยึดมั่นอยู่ในกุศล และเสด็จไปบำรุงพระบิดาซึ่งถูกขับไล่ให้ไปอยู่นอกเมืองนั้นเป็นประจำ เมื่อสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์

๘. มหานารทกัศสพชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวมหาพรหมชื่อนารทะ เห็นพระราชธิดาพระนามว่ารุจาของพระเจ้าอังคิตที่ทรงพยายามปลีงพระราชบิดาให้พ้นจากความเห็นผิด เพราะพระเจ้าอังคิตทรงเชื่อถือคำสอนของคณาชวกที่ว่านรกไม่มี สวรรค์ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิดามารดาไม่มี บุญบาปไม่มี สัตว์จะดีจะชั่วก็ดีเอง ชั่วเอง จากนั้นพระองค์ทรงละเว้นการปฏิบัติพระราชกรณียกิจแล้วหันมาเสวยสุราเมรัยและบริโภคกามคุณอย่างเดียว พระราชธิดารุจาทรงพยายามสอนให้เห็นว่า ความเชื่อเช่นนั้นเป็นความเชื่อที่ผิด เพราะนรกมี สวรรค์มี โลกนี้มี โลกหน้ามี บิดามารดามี บุญบาปมี เพราะพระองค์เคยประสบมาแล้ว เมื่อพระเจ้าอังคิตทรงสดับแล้วพอพระทัยในคำสอนของพระราชธิดา แต่ยังไม่คลายทิฐิไม่ พระราชธิดารุจาจึงทรงตั้งสัตยาธิษฐานให้สมณพราหมณ์หรือเทวดา พระอินทร์ พระพรหมลงมาช่วย เมื่อท้าวมหาพรหมทราบสัตยาธิษฐานแล้ว จึงลงมาแสดงโทษแห่งความเห็นผิดให้พระเจ้าอังคิตสดับ ทำให้พระองค์ทรงคลายจากมิจฉาทิฐิแล้วทรงบำเพ็ญกุศลมีการให้ทานเป็นต้น และเมื่อสวรรคตแล้วจึงไปบังเกิดในสวรรค์

๙. วิรุทธชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ชื่อวิรุฐผู้สอนนรทธรรมแด่พระเจ้าธัญชัยโกรัพยะแห่งกรุงอินทปัตต์ แคว้นกुरु พระนางวิมลาทะวี มเหสีของพญานาคอรุณได้ฟังกิตติศัพท์ของวิรุฐบัณฑิตแล้วอยากจะฟังธรรมของท่าน จึงออกอุบายลงพญานาคผู้สวามีว่า แพ้ท้องอยากจะกินหัวใจของวิรุฐบัณฑิต พญานาคอรุณจึงขอให้นางอิรันทติบุตรีไปเที่ยวแสวงหาชายหนุ่มที่สามารถนำหัวใจของวิรุฐบัณฑิตมาซึ่งขนาดพิภพได้แล้วจะยกนางให้เป็นภรรยา เมื่อปุณณกัษย์ เสนาบดีผู้หลงรักนางอิรันทติมาเป็นเวลานานได้ทราบข่าวจึงรับอาสาจะไปนำหัวใจของวิรุฐบัณฑิตมาให้ได้ จากนั้นจึงเหาะไปที่กรุงอินทปัตต์ แล้วทำพนันเล่นสกากับพระเจ้าธัญชัยโกรัพยะว่า ถ้าตนแพ้ก็จะยกลูกแก้ววิเศษให้ แต่ถ้าพระองค์แพ้ก็ต้องยกวิรุฐบัณฑิตให้ตน ผลการเล่นพนันสกาปรากฏว่าพระเจ้าธัญชัยโกรัพยะทรงพ่ายแพ้จึงต้องยกวิรุฐบัณฑิตให้แก่ปุณณกัษย์ เสนาบดีตามสัญญา วิรุฐบัณฑิตได้ขอร้องปุณณกัษย์ เสนาบดีให้พักอยู่ที่กรุงอินทปัตต์ต่ออีกเป็นเวลา ๓ วัน เพื่อจะได้แสดงราชสวัสดิธรรม (คุณสมบัติของความเป็นข้าราชการที่ดี) แก่ บุตรธิดา วงศาคณาญาติและมิตรสหายที่กำลังรับราชการ หรือมีความประสงค์จะเข้ารับราชการในราชสำนักของพระเจ้าธัญชัยโกรัพยะ เพื่อให้เข้าไปประพฤติปฏิบัติสำหรับเตรียมตัวเป็นข้าราชการที่ดีต่อไป เมื่อครบกำหนด ๓ วันแล้ววิรุฐบัณฑิตจึงไปทูลลาพระเจ้าธัญชัยโกรัพยะ ออกเดินทางไปกับปุณณกัษย์ เสนาบดี ปุณณกัษย์ เสนาบดีให้วิรุฐบัณฑิตจับหางม้าสินธพมโนมัยพาเหาะไปจนถึงกาฬศิรบรรพตแล้วคิดหาอุบายต่าง ๆ นานา ที่

จะฆ่าวิรุณบัณฑิตแล้วควักเอาเฉพาะหัวใจไป แต่วิรุณบัณฑิตได้แสดงสาธุกรรม ให้ปุณณกัณท์ เสนาบดีฟังจนยอมล้มเลิกความตั้งใจที่จะฆ่า จากนั้นจึงพาวิรุณบัณฑิตเหาะไปมอบให้แก่ พญานาควรุณถึงนาคพิภพโดยปลอดภัย วิรุณบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่พญานาควรุณและพระ นางวิมลลาเทวี ทำให้ทั้งสองพระองค์ทรงพอพระทัยเป็นอย่างมาก จึงทำสักการะนันทนาการแก่วิรุณ บัณฑิตแล้วรับสั่งให้ปุณณกัณท์ เสนาบดีและนางอิรันทติผู้ภรรยาพาวิรุณบัณฑิตไปส่งที่กรุง อินทปัตต์ แคว้นกुरु พระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะทรงรับสั่งให้มิงามหรสพที่กรุงอินทปัตต์เป็นเวลา ๑ เดือน เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองการกลับมาของวิรุณบัณฑิต วิรุณบัณฑิตได้แสดงธรรมแก่ ประชาชน ถวายอนุสาสน์แด่พระเจ้าธัญชัยโกกรัพยะ ให้บำเพ็ญบุญมีให้ทานและรักษาอุโบสถ ศีลเป็นต้น จนตลอดชีวิตแล้วไปสู่เทวโลก

๑๐. เวสสันดรชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรง ประสูติในวันที่พระราชบิดาทรงกระทำประทัภณิพระนคร และพระราชมารดากำลังเสด็จชมร้าน ตลาด จึงทรงได้นามว่าเวสสันดร พระองค์ทรงพอพระทัยในการบริจาทานโดยที่สุดแม้ร่างกาย และชีวิตก็ทรงพอพระทัยที่จะบริจาคให้เป็นทานได้ เมื่อพระเวสสันดรเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ แล้วได้บริจาคพญาช้างปัจจัยนาเคให้แก่พราหมณ์ ๘ คนที่มาทูลขอ ทำให้ชาวเมืองโกรธแค้นจึง รวมตัวกันขับไล่ให้ไปอยู่ที่เขาวงกต แต่ก่อนที่จะเสด็จไปก็ทรงบริจาคสัตตสดกมหาทาน แม้ ในขณะที่กำลังเสด็จออกจากพระนครก็มีผู้มาขอธารรถพร้อมทั้งม้าทรง พระองค์ก็ทรงบริจาคให้ เป็นทานอีก พระเวสสันดรทรงพาพระนางมัทรี พระโอรส และพระธิดา ดำเนินด้วยพระบาท ผ่านเมืองเจตราชไปถือเพศเป็นฤาษีอยู่ ณ บรรณศาลาที่เขาวงกต เสวยผลหมากรากไม้เป็น อาหาร เวลาผ่านไป ๗ เดือน พราหมณ์ขอทานชื่อชูชกได้เดินทางไปขอพระโอรสและพระธิดา คือชาลีและกัณฑาเพื่อนำไปเป็นทาสรับใช้ พระองค์พระราชทานให้ วันรุ่งขึ้นท้าวสักกเทวราช แปลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระนางมัทรี พระองค์ก็พระราชทานให้อีก พราหมณ์ชูชกพา ๒ कुमार เดินทางไปถึงเมืองเชตุตร พระเจ้าสมุทัยทรงเห็นเข้า จึงโปรดให้นำพระราชทรัพย์มาไถ่ พระราชนัดดาทั้ง ๒ ไว้ ต่อมาได้ให้พระราชนัดดานำทางไปรับพระเวสสันดรกลับพระนคร เมื่อ พระเวสสันดรเสด็จกลับมาถึงพระนคร ผ่านแล้ว ๗ ประการได้ตกลงมาทั่วพระนคร พระองค์ทรง ปกครองแผ่นดินโดยธรรม ทรงบริจาคมหาทานและรักษาอุโบสถศีลตลอดพระชนมายุ หลังจาก สวรรคตแล้วจึงไปสู่สวรรค์ชั้นดุสิต

เรื่องในชาดกทั้งหมดเป็นเรื่องที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในพระ ชาตินั้น ๆ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าบุพจริยาของพระพุทธเจ้า ในอรรถกถาจริยาปิฎก ขุททก นิคายพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงบุพจริยาของพระองค์ไว้ดังนี้

๑. ทานบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญทานบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระ เจ้าสิริราช ทรงบำเพ็ญทานอุปบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร และทรงบำเพ็ญ ทานปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นกระต่ายป่าสสมันต

๒. ศีลบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญศีลบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญาช้างฉัตถันต์เลี้ยงมารดา ทรงบำเพ็ญศีลอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญานาคภูริทัต และทรงบำเพ็ญศีลปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นสังขपालบัณฑิต

๓. เนกขัมมบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นอโยจรราชกุมาร ทรงบำเพ็ญเนกขัมมอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นหัตถิपालกุมาร และทรงบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าอุพสุตโสม

๔. ปัญญาบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นสัมภวกุมาร ทรงบำเพ็ญปัญญาอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์วิรุณบัณฑิต และทรงบำเพ็ญปัญญาปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นเสนกบัณฑิต

๕. วิริยบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญวิริยบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญา กปิ ทรงบำเพ็ญวิริยอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีลวมหาราช และทรงบำเพ็ญวิริยปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก

๖. ขันติบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญขันติบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็น จูพรัหมมปาลราช ทรงบำเพ็ญเนกขัมมอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นธัมมิกเทพบุตร และทรงบำเพ็ญเนกขัมมปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นขันตีวาทีดาบส

๗. สัจจบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสัจจบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นสฤณ โปตกะ (ลูกนกคุ่ม) ทรงบำเพ็ญสัจจอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญาปลาช่อน และทรงบำเพ็ญสัจจปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามหาสุตโสม

๘. อธิษฐานบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีในขณะที่เสวยพระ ชาติเป็นพญาอุกกุระ ทรงบำเพ็ญอธิษฐานอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นมาตังคบัณฑิต และทรงบำเพ็ญอธิษฐานปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเตมียราชกุมาร

๙. เมตตา พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็น สุวรรณสามดาบส ทรงบำเพ็ญเมตตาอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นกัณหาที่ปายนดาบส และทรงบำเพ็ญเมตตาปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเอกราช

๑๐. อุเบกขาบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมีในขณะที่เสวยพระชาติ เป็นกัจจปบัณฑิต ทรงบำเพ็ญอุเบกขาอุปัชฌายบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นพญามหิสี และทรงบำเพ็ญอุเบกขาปรมัตถบารมีในขณะที่เสวยพระชาติเป็นโลมหังสบัณฑิต

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในชาติหนึ่ง ๆ มิใช่ว่าจะทรงบำเพ็ญบารมีอย่าง เดียวเท่านั้น แต่ในชาติเดียวกันนั้นได้บำเพ็ญบารมีหลายอย่างควบคู่กันไป แต่อาจเด่นเพียง

บารมีเดียว ที่เหลือนอกนั้นเป็นบารมีระดับรอง ๆ ลงไป เช่น ในพระชาติที่เป็นพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ บารมี โดยเน้นหนักไปที่ทานบารมีเป็นหลัก

ในการบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณหรือพระสัมพันธัญญะนั้น พระญาณอื่นๆ เช่น ทศพลญาณ ๑๐ เวสารัชชญาณ ๔ อภิญญา ๖ เป็นต้น ก็บังเกิดขึ้นพร้อมกัน ทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ถึงพร้อมด้วยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ ในองค์รวมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระคุณบท ๙ ประการ ตามบทสวดว่า อิติปิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ วิชชาจระณสมปนโน สุขโต โลกวินุ อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิสตถา เทวมนุสสนัง พุทโธ ภควา ซึ่งแปลว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค

พระคุณบททั้ง ๙ นี้ สงเคราะห์ลงเป็น ๒ คืออรรถกถาสมบัติ ความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน เป็นส่วนพระปัญญาคุณ และปรหิตปฏิบัติ การปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นส่วนพระกรุณาคุณ ในการบำเพ็ญพุทธกิจนั้นไม่สามารถจำแนกได้ว่า นี่เป็นส่วนของท่านบารมี นี่เป็นส่วนของบารมี นี่เป็นส่วนของเนกขัมมบารมี ฯลฯ เพราะชั้นบำเพ็ญบารมีผ่านไปในอดีตชาติแล้ว ปัจจุบันชาติที่ทรงเป็นพระพุทธเจ้าย่อมได้รับผลรวมแห่งทศบารมี ก่อให้เกิดพระคุณทางกาย วาจา ใจ โดยเฉพาะพระพุทธรูปทั้ง ๙ ซึ่งย่อลงเป็น ๒ ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาครบถ้วนทั้งโลกัตถจริยา ญาตัตถจริยา และพุทธานุสสจริยา แต่เมื่อสรุปแล้วก็คือโลกัตถจริยานั่นเอง เพราะทรงแผ่พระกรุณาไปในหมู่สัตว์ผู้ทุกข์ร้อน ทรงตั้งพระทัยช่วยให้พ้นทุกข์ในฐานะที่พระพุทธรูปทรงข้ามพ้นสังสารทุกข์นั้นแล้ว เพราะฉะนั้น ทศบารมีจึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนทั้งในการตรัสรู้และการบำเพ็ญพุทธกิจคือหน้าที่ของพระพุทธเจ้าผู้มีพระมหากรุณาที่สองทรงบำเพ็ญแก่ชาวโลก

ทศบารมีจึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ปรากฏตามสโมธานกถา สรุปการบำเพ็ญบารมี ๓๐ ว่า การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณจัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ บารมีที่เกินกว่า ๑๐ ไม่มี และบารมีที่หย่อนกว่า ๑๐ ก็ไม่มี แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ทรงบำเพ็ญบารมีทุกระดับจนครบถ้วนแล้ว จึงบรรลุสัมโพธิญาณอันสูงสุด โดยเบื้องต้นนั้นผู้ที่จะมีฐานะดำรงตนเป็นพระโพธิสัตว์ จะต้องบำเพ็ญบารมีทานเป็นต้น ตั้งสัจจอธิษฐานถึงพุทธภาวะแล้วได้รับพยากรณ์จากสำนักพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ๆ ในอดีต อย่างกรณีของสุเมธดาบส ตั้งใจค้นหาพุทธการกกรรม เมื่อพิจารณาค้นหาอยู่ ก็เห็นบารมีแต่ละข้อเริ่มจากทาน บารมี ศีล บารมี เป็นต้นตามลำดับ และบำเพ็ญบารมีติดต่อกันสืบเนื่องมาตลอดจนกว่าจะได้บรรลุสัมพันธัญญะ

การบำเพ็ญทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้านั้น ได้กล่าวถึงเพียง ๒ ประเด็นคือ การบำเพ็ญทศบารมีส่งผลให้พระพุทธรองค์ถึงพร้อมด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ และแต่ละประการนั้นมีพระพุทธรดำรัสว่า พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีหรือกุศลกรรมบถข้อใดไว้ในพระชาติต่าง ๆ ที่ยกมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการมาอ้างไว้เพราะเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจให้ผู้คนมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เพราะในปมาณิก ๔ จำพวกนั้นมีรูปปมาณิกะ ที่ถือรูปเป็นประมาณอยู่ด้วยพวกหนึ่ง แม้พวกโฆสัปปมาณิกะก็เช่นเดียวกัน

บทสรุปจากเรื่อง “ธรรมสมังคีของทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการตรัสรู้และการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า” ที่สามารถนำมาบูรณาการเพื่อประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของบุคคลนั้น ขอยกความในปกิณณกถา ขุกททกนิกาย จริยาปิฎก มาอ้างตามที่ผู้กล่าวไว้ว่า บารมีทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน คือการช่วยเหลืออนุเคราะห์ผู้อื่น ดังตัวอย่างของทานบารมี หมายถึงมีเจตนาที่จะบริจาคตนเองและอุปกรณ์ต่าง ๆ โดยมีความกรุณาและอุบายโกศล (ปัญญา) กำกับอยู่ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าธรรมสมังคีของการบำเพ็ญทศบารมีแต่ละข้อต่างก็มีความกรุณาและอุบายโกศลคือปัญญากำกับอยู่ อันส่งผลให้พระพุทธรเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยพุทธคุณ ๙ ซึ่งเมื่อสังเคราะห์ลงก็เป็น ๒ คือ ส่วนที่เป็นพระปัญญาคุณ ได้แก่ ข้อที่ ๑-๒-๓-๕ เป็นส่วนอรรถหิตสมบัติ ข้อที่ ๖-๗ เป็นส่วนปรหิตปฏิบัติ อันเป็นส่วนพระกรุณาคุณ ส่วนข้อที่ ๔-๘-๙ เป็นทั้งอรรถหิตสมบัติและปรหิตปฏิบัติ เมื่อสรุปลงตามข้อความที่ยกมากล่าวข้างต้น พระกรุณาเป็นส่วนความกรุณา พระปัญญาเป็นส่วนอุบายโกศล เพราะในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่นนั้น ต้องเป็นผู้ฉลาดในอุบาย เช่นพุทธลีลาในการสอน ๔ ได้แก่ สันทัสสนา ชีแจงให้เห็นชัด สมาทปนา ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ สมุตเตชนา เราใจให้อาจหาญแกลัวกล้ำ และสัมปหังสนา ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง โดยสรุป คือชี้ให้เห็นชัด ชวนให้ปฏิบัติ เราให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือเรียกอีกอย่างให้สั้นว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ แกลัวกล้ำ ร่าเริง สิ่งเหล่านี้เป็นผลแห่งการบำเพ็ญบารมีมาแต่เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์มาก่อนทั้งสิ้น

อนึ่ง เมื่อกล่าวตามปรมัตถที่ปนี อรรถกถาจริยาปิฎก จะเห็นได้ว่า ทศบารมีมิใช่เป็นเพียงธรรมสมังคีให้ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้ามีพระคุณสมบัติตามบารมีแต่ละข้อด้วย และทรงสั่งสอนผู้อื่นให้ตั้งอยู่ในบารมีแต่ละข้อ ดังนี้

๑. ทานบารมี มีอริยาตัยน้อมไปในการบริจาค ขจัดโลภะในไทยธรรม ไม่ยึดติดในสมบัติ

๒. ศีลบารมี รักษากายวาจาให้เรียบร้อย เป็นผู้ไม่มีโทษ เป็นผู้สะอาด มีหิริคือความละอาย และโอตตปปะคือความเกรงกลัวต่อบาป

๓. เนกขัมมบารมี มีความคิดออกจากกามและภพ เห็นโทษของกามและภพ มุ่งการหลุดพ้น มีความสลดใจ (ในชีวิตที่ประกอบด้วย อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา)

๔. ปัญญาบารมี มีความเห็นแจ้งแทงตลอดสภาวะตามความเป็นจริง หรือการเห็นแจ้งแทงตลอดอย่างไม่ผิดพลาด สภาพที่ปรากฏคือความไม่หลง รวากะผู้นำทางในป่า และมีพื้นฐานคือสมาธิ หรือมีพื้นฐานคืออริยสัจ ๔

๕. วิริยบารมี มีความพยายาม ความไม่ย่อท้อ

๖. ขันติบารมี มีความข่ม ความอดทนต่อทั้งสิ่งที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจ ความไม่โกรธ มีความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

๗. สัจจบารมี มีการกล่าวไม่ผิดจากความจริง มีการกระทำสภาวะตามเป็นจริงให้แจ่มแจ้ง ยึดถือความดีความถูกต้อง เป็นผู้ยินดีในธรรมอันงาม

๘. อริชฐานบารมี มีการตั้งมั่นในโพธิสมภารทั้งหลาย มีการข่ม ขจัดปฏิบัติภัยของโพธิสมภารทั้งหลายเหล่านั้น มีความไม่หวั่นไหวในที่นั้น

๙. เมตตาบารมี มีคือความเป็นไปเพื่อประโยชน์ มีการนำมาซึ่งประโยชน์เกื้อกูล มีการนำออกซึ่งความอาฆาตเบียดเบียน มีความน่ารัก มองเห็นความพอใจของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นสุขด้วยเมตตา

๑๐. อุเบกขาบารมี มีการวางเฉยเป็นกลาง การสงบระงับจากความซึ่งเคียด คือความเกลียดโกรธและความรัก มองเห็นสิ่งที่ทุกคนประสพว่าเป็นกรรมของตน

ด้วยอานิสสแห่งการบำเพ็ญทศบารมีทำให้ได้เห็นบรรลุประสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลกในฐานะ “ผู้ข้ามแล้ว พึงยังผู้อื่นให้ข้าม ผู้ที่หลุดพ้นแล้ว พึงยังผู้อื่นให้หลุดพ้น ผู้รู้แล้ว พึงยังผู้อื่นให้รู้ ผู้บริสุทธิ์แล้ว พึงยังผู้อื่นให้บริสุทธิ์ ผู้ที่ฝึกตนแล้ว พึงยังผู้อื่นให้ฝึกตน ผู้สงบแล้ว พึงยังผู้อื่นให้สงบ ผู้หายใจโล่ง (สบายใจ) แล้ว พึงยังผู้อื่นให้หายใจโล่ง ผู้ปรินิพพานแล้ว พึงยังผู้อื่นให้ปรินิพพาน”

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ธรรมสมังคีของทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการตรัสรู้และบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า” นี้ เมื่อเสร็จสิ้นลงแล้ว ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

องค์กรทางคณะสงฆ์ มีมหาเถรสมาคม (มส) เป็นต้นลงมาถึงระดับภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล และวัดทั้งหลายทั้งปวง จะให้ความสำคัญเรื่องทศชาติเฉพาะมหาชาติ ซึ่งเป็นพระ

ชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ในภพที่ภพนี้เท่านั้น ได้แก่เรื่องเวสสันดรชาดกซึ่งเป็นการบำเพ็ญทานบารมีเป็นสำคัญ ก่อให้เกิดประเพณีเทศมหาชาติสืบมาแต่โบราณ ก่อให้เกิดวรรณคดีมากมายเกี่ยวกับเวสสันดรชาดก เช่น มหาชาติคำหลวง มหาชาติคำกาพย์ ตลอดถึงสำนวนเทศน์และร่ายมหาชาติในปัจจุบัน ทำให้ซึมซับเข้าไปในชีวิตและวิญญาณของคนไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนา จนเกิดมีคำกล่าวว่า “คนไทยใจบุญสุนทาน” จะเห็นได้ว่า “คนไทยใจบุญ” จึงสนใจทำบุญด้วยการให้ “ทาน” เป็นส่วนใหญ่ในวิถีชีวิต แท้จริงแล้วการบำเพ็ญบารมี ยังมีข้อให้ทำบุญอีกถึง ๙ วิธี ตามหลักของทศบารมี คือนอกจากทานแล้วยังมีศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา แม้มีการเทศนาสั่งสอนหัวข้อธรรมเหล่านี้ แต่ยังมีได้ยกระดับเป็นบารมีเท่ากับ “ทานบารมี” ในเวสสันดรชาดก นำที่ทางการคณะสงฆ์และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในภาครัฐ ควรที่จะได้ศึกษารูปแบบจัดให้มีธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับบารมีข้ออื่น ๆ บ้าง ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็นได้ในกรณีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระมหาชนก” ทรงชี้ให้เห็นคุณค่าและอานิสงส์ของพระมหาชนกที่ทรงบำเพ็ญ “วิริยะบารมี” หากจะวิเคราะห์ก็อาจเป็นได้ว่า แนวพระราชดำริเรื่องนี้อาจให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยหันมาให้ความสนใจกับ “วิริยะบารมี” พอ ๆ กับให้ความสำคัญ “ทานบารมี” ก็เป็นได้ ควรที่ทางคณะสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐ เช่น กรมการศาสนา และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ตลอดจนองค์กรภาคส่วนต่าง ๆ มีพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดต่าง ๆ ควรจะหันมายึดแนวพระราชดำริคิดการให้ประชาชนคนไทยให้ความสำคัญกับการทำบุญในบารมีธรรมข้ออื่น ๆ กล่าวคือขยายการทำบุญแบบประเพณีให้แผ่กว้างออกไปมากกว่า “การทำบุญให้ทาน” จะได้ชื่อว่าประชาชนมีส่วนร่วม “บำเพ็ญทศบารมี” ไปพร้อม ๆ กันตามกำลังความสามารถ นอกจากนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะระดับอุดมศึกษา เช่น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรญาณ ควรจะได้บรรจุรายวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องทศบารมีนี้ไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอน หรือจัดให้นิสิตนักศึกษาที่มีกิจกรรมเสริมหลักสูตรเกี่ยวกับทศบารมีเหล่านี้ ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้มีการวิจัย ให้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ผลงานวิชาการเหล่านี้แก่สาธารณชนอย่างกว้างขวางด้วย

๖.๒.๒ ข้อเสนอแนะเชิงวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ธรรมสังคีตของทศบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนในการตรัสรู้และบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า” มีข้อจำกัดด้วยวัตถุประสงค์และขอบเขตการวิจัยตามรูปแบบงานวิจัย เพราะฉะนั้นจึงมีประเด็นสำคัญอื่น ๆ ที่เห็นควรที่จะเสนอแนะให้ผู้วิจัยในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

๑. การวิจัยเฉพาะบารมีด้านใดด้านหนึ่งนั้น เคยมีผู้วิจัยก่อน ๆ กระทำมาบ้างแล้ว เช่นเรื่องทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี และอธิษฐานบารมี เป็นต้น แต่ยังไม่ครบทุกบารมี

เช่น วิริยบารมี และปัญญาบารมี เป็นต้น จึงน่าที่จะมีผู้วิจัย ตรวจสอบและทำการวิจัยบารมีที่เหลือให้ครบถ้วนต่อไป

๒. ในแง่ของ “ธรรมสมังคิ” ที่กล่าวถึงในคุชฎินิพนธ์เรื่องนี้ก็ยังมีการวิเคราะห์ไม่ครบถ้วนบริบูรณ์ เพราะการที่จะเชื่อมโยงทศบารมีเข้าด้วยกันเป็น “ปัจจัยเกื้อหนุน” ต่อการตรัสรู้และบำเพ็ญพุทธกิจมีขอบเขตกว้างมาก ในงานวิจัยนี้กระทำได้เพียงองค์รวม ยังมีได้แจกแจงชี้ชัดแต่ละประเด็นลงไป วิเคราะห์ให้เห็นว่าเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการตรัสรู้และบำเพ็ญพุทธกิจอย่างไร อาจกระทำเพียงบารมีใดบารมีหนึ่งก็ได้ เหมือนกับที่มีผู้วิจัยเฉพาะทศบารมีแต่ละข้อมาก่อนหน้านี้บ้างแล้ว แต่ยังไม่ได้กล่าวถึงในแง่ “ปัจจัยเกื้อหนุน” หากกระทำได้จะทำให้เห็นชัดของบารมีแต่ละข้อ ของวิทยานิพนธ์แต่ละเรื่อง มีความละเอียดพิสดารและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๓. การวิจัยอานิสงส์ของทศบารมีโดยองค์รวมนั้น ประเด็นสำคัญมีว่า พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ก่อนแต่การตรัสรู้ในพระชาติสุดท้ายซึ่งเป็นมนุษย์ ได้ทรงบำเพ็ญบารมีมาเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งอาจเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม หรือแม้แต่เดรัจฉาน มากมายนับกับกาลป์ไม่ถ้วน แต่เรื่องทรงบำเพ็ญทศบารมีครบถ้วนจนถึงพระชาติสุดท้ายที่เสด็จจุติจากดุสิตสวรรค์ลงมาอุบัติเป็นมนุษย์ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าพระองค์ใดก็จะมี “รูปแบบ” เดียวกัน โดยเฉพาะในเรื่องของทวีปหรือแคว้นที่ลงมาประสูติ พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา คงไม่ที่ตรัสรู้ (โพธิพฤกษ์) อัครสาวก บริวารอื่น ๆ เช่นพุทธปวงศาภค จิตตมุนีเอตทัคคสาวกอื่น ๆ และอายุขัย เป็นต้น รวมทั้งปฐมเทศนา โอวาทปาติโมกข์ เป็นต้นก็จะเป็น “รูปแบบ” เดียวกัน จึงน่าจะมีการวิจัยและวิเคราะห์ว่าเป็นเพราะเหตุปัจจัยอันใด จึงเกิดมาเป็น “รูปแบบ” เดียวกัน เช่นนี้

๔. ข้อเสนอให้มีการศึกษาวิจัยในรูปแบบของ “อิทัปปัจจยตา” เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี หรือในรูปแบบของ “มรรคมือองค์ ๘” เพราะ “สัมมาทิฏฐิผู้มีสัมมา (อื่น ๆ) จึงมี” เพราะฉะนั้นจึงน่าจะมีการศึกษาวิจัยว่า “เพราะอริชฌานบารมี มีบารมีอื่น ๆ จึงเกิดมี” โดยสมมติฐานว่า อริชฌานบารมีเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดมีการบำเพ็ญบารมีอื่น ๆ ทั้งหลายทั้งปวง

๕. ข้อเสนอแนะประการสุดท้ายเกี่ยวกับการวิจัยคือ การบูรณาการทศบารมีแต่ละข้อในชีวิตประจำวัน เช่น เรื่อง “การบูรณาการอริชฌานบารมีในชีวิตประจำวัน” เป็นต้น